

Wojciech Stelmach
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
ws45802@amu.edu.pl

Magdalena Wismont
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
magwis7@amu.edu.pl

Kinga Zalejarz
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
kinga.zalejarz@amu.edu.pl

Ewa Nowak-Pasterska
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
ewa.n@amu.edu.pl

Dorota Rojszczak-Robińska
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
dorroj@amu.edu.pl

SPECYFIKA STAROPOLSZCZYZNY A ANOTACJA GRAMATYCZNA. KATEGORIE CZASU I TRYBU¹

Słowa kluczowe: staropolskie apokryfy Nowego Testamentu, średniowieczna polszczyzna, anotacja gramatyczna, czas, tryb, kategorie gramatyczne, aglutynacja

Keywords: Old Polish New Testament Apocrypha, medieval Polish language, grammatical annotation, tense, mood, grammatical categories, agglutination

Wprowadzenie

Jednym z założeń projektu „Początki języka polskiego i kultury religijnej w świetle średniowiecznych apokryfów Nowego Testamentu. Uniwersalne narzędzie do

¹ Artykuł realizowany w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki (projekt nr 2017/26/E/HS2/00083) pt. „Początki języka polskiego i kultury religijnej w świetle średniowiecznych apokryfów Nowego Testamentu. Uniwersalne narzędzie do badań polskich tekstów apokryficznych” pod kierownictwem Doroty Rojszczak-Robińskiej. Udział współautorów jest równy i wynosi po 20%.

badania polskich tekstów apokryficznych” było stworzenie wieloaspektowego i interdyscyplinarnego narzędzia internetowego pozwalającego na wszechstronne badania dziewięciu średniowiecznych apokryfów. Jest ono dostępne na stronie *Staropolskie apokryfy Nowego Testamentu* (apocrypha.amu.edu.pl) (dalej także: *Apocrypha*). W tekście *Anotacja gramatyczna tekstu staropolskiego – problemy i wyzwania* (Deskur et al. 2022) omówiliśmy działanie narzędzia, zwracając szczególną uwagę na funkcjonalności zaplanowane dla językoznawców oraz prezentując stworzoną siatkę klas i kategorii. Anotacja gramatyczna tekstu średniowiecznego okazała się nie lada wyzwaniem. Konieczność ujęcia staropolszczyzny w ramy opisu gramatycznego według ściśle określonych zasad pozwoliła dostrzec miejsca specyficzne. Cykl artykułów *Specyfika staropolszczyzny a anotacja gramatyczna* poświęcony jest właśnie tym zagadnieniom. W publikacji *Specyfika staropolszczyzny a anotacja gramatyczna. O potrzebie nowych wartości kategorii* omówiliśmy konieczność zastosowania nietypowych wartości kategorii gramatycznych (o oraz X), czynniki mające wpływ na wybór tych wartości oraz wskazaliśmy klasy i kategorie gramatyczne, w których wartości te mają zastosowanie (Rojszczak-Robińska et al. 2023). Niniejszy artykuł poświęcamy anotacji form czasu i trybu. Naszym celem jest zatem omówienie przyjętego rozwiązania, zakładającego potrzebę wprowadzenia dodatkowego poziomu anotacji, a także wskazanie form i konstrukcji trudnych do interpretacji gramatycznej i składniowej.

1. Kategoria czasu i trybu a materiał staropolski

Gdy planowaliśmy działanie wyszukiwarki gramatycznej, chcieliśmy, by była ona jak najbardziej funkcjonalna. Z wielu przyczyn szczególnie problematyczna okazała się kategoria czasu i trybu. Zaprojektowanie przeszukiwania materiału po filtrze czasu lub trybu stało się bardzo utrudnione z kilku względów:

1.1. Brak czasownika jako klasy. Na liście klas i kategorii nie zdecydowano się na stworzenie ogólnej klasy czasownika, której można by przypisać kategorie czasu i trybu. Osobnymi klasami są zatem, co już opisywaliśmy w artykule *Anotacja gramatyczna tekstu staropolskiego – problemy i wyzwania* (Deskur et al. 2022), formy morfologiczne czasu teraźniejszego, przyszłego i przeszłego, tj. aoryst (odpowiednio praes, fut_simp, aor), rozkaznik (impt), a także bezokolicznik (inf), wykładniki czasu przyszłego i zaprzęzłego (fut, plusq) czy aglutynanty (aglt i aglt_aor). Osobnymi klasami są również predykatywy, jak *trzeba* (pred) i formy *winien/powinien* (obl). Każda z tych klas ma odrębną listę kategorii gramatycznych.

1.2. Formy czasu i trybu budowane konstrukcjami. W języku polskim do dziś czas przyszły może być budowany morfologicznie lub przy pomocy czasownika posił-

kowego (*zrobię, będę robił, będę robić*). Podobnie jest z trybem rozkazującym (*zrób, niech robi*). W staropolszczyźnie tych możliwych konstrukcji było znacznie więcej: czas przeszły złożony (*robili są*), czas zaprzeczony (*robili byli*), tryb przypuszczający, budowany aglutynantem aorystu i aglutynantem trybu przypuszczającego (*zrobili bychmy*) (zob. część 3. *Formy czasu i trybu w staropolszczyźnie*).

1.3. Ruchomość części budujących czasu i tryby. Aglutynanty są ruchome i „dołączają się” do prawie każdego elementu zdania, np. *pomstęś wziął², który-ś przyszedł, otom miała, jam sie począł*. Mogą pojawić się zarówno przed czasownikiem, jak i po nim. Częstki budujące czas lub tryb (nie tylko aglutynanty, ale także wykładniki czasu przyszłego i zaprzeczonego) mogą być znacznie oddalone od czasownika, z którym wspólnie tworzą formę danego czasu lub trybu. Mogą też łączyć się z więcej niż jednym czasownikiem (o problemie anotacji szeregu zob. dalej w części 5.1.1. *Łączenie pseudoimiesłowu z aglutynantem*).

1.4. Brak składni zapytań. Znaczenie miały też ograniczenia techniczne. Zdecydowaliśmy, by zaprojektowana wyszukiwarka działała na zasadzie filtrów ograniczających, a nie składni zapytań (jak np. Elektroniczny Korpus Tekstów Polskich XVII i XVIII w. (do 1772 r.) – dalej: KorBa). W wypadku składni zapytań możliwe byłoby wyszukanie osobno np. czasu przeszłego prostego (*zrobił*), form aorystu, czasu przeszłego złożonego z pseudoimiesłowu i aglutynantu (*zrobiłem*) i czasu przeszłego złożonego z pseudoimiesłowu i dwóch aglutynantów (*żem zrobił jest*). Żeby jednak to zrobić, musimy najpierw wiedzieć, jak w ogóle mogą być budowane poszczególne czasy i tryby w staropolszczyźnie. Niemożliwe też byłoby wyszukanie wszystkich tych form jednocześnie – każdą konstrukcję trzeba by wyszukiwać osobno. Dodatkowo, zdania w tekście staropolskim mogą być niezwykle długie (2–3 karty tekstu) – składnią zapytań znajdziemy zdania, w których obok siebie wystąpią np. aglutynant i pseudoimiesłów, ale niekoniecznie muszą one tworzyć jedną formę czasu przeszłego. Wyszukanie przy pomocy filtrów, ograniczających zapytanie np. do czasu przyszłego budowanego w dowolny sposób (lub jeszcze bardziej do czasu przyszłego budowanego tylko za pomocą wykładnika czasu przyszłego i bezokolicznika), umożliwi przeszukiwanie materiału nie tylko historykom języka polskiego.

Ze względu na te ograniczenia, zarówno wewnątrzjęzykowe, jak i techniczne, zdecydowaliśmy o wprowadzeniu dodatkowego poziomu anotacji (dalej zwanego drugą anotacją) i osobnej wyszukiwarki gramatycznej „Czas i tryb” (o tym

2 Wszystkie przykłady cytujemy za stroną *Apocrypha*. Teksty lokalizujemy w następujący sposób: po skrócie tekstu następuje numer karty, a po ukośniku numer wersu/wersów. Stosujemy następujące skróty tytułów tekstów: ŻPK – *Żywot Pana Jezusa Krysta*, ŻSA – *Żywot świętej Anny*, RP – *Rozmyślanie przemyskie*, SCh – *Sprawa chędogo*, RD – *Rozmyślania dominikańskie*, EN – *Ewangelia Nikodema*, HTK – *Historia Trzech Kroi*, HTR – *Historia Trium Regum*.

w części 4. *Wyszukiwarka „Czas i tryb”*). Konsekwencją tej decyzji jest także inne rozumienie kategorii aglutynacji.

2. Działanie drugiej anotacji

Po wstępnej analizie materiału sformułowano kilkanaście stałych reguł (roboczo nazywanych „regułami drugiej anotacji”, zob. tabela 1) powstawania form danego czasu (odpowiednio: przyszłego, teraźniejszego, przeszłego i zaprzeczonego) lub trybu (przypuszczającego i rozkazującego). Każda z tych reguł zawiera dwie informacje: (1) jakie klasy lub ich połączenia mogą tworzyć formy danego czasu lub trybu (np. na czas przyszły może się składać fut + inf [*będę robić*], fut + praet [*będę robił*] lub fut_simp [*zrobię*]); (2) z których klas przejmowana jest wartość liczby, rodzaju i osoby dla danej formy analitycznej (np. dla konstrukcji fut + praet rodzaj i liczba przejmowane są z praet, a osoba z fut).

Reguły te wprowadzono do narzędzia. Druga anotacja bazuje wyłącznie na tym, co zostało zaanotowane podczas manualnej anotacji pierwszego poziomu. Anotujący może wskazać jedną klasę i potwierdzić wybór (dla form syntetycznych, np. *czyta*, *robił*) lub wskazać kilka wybranych jednostek (np. *-ś* + *robiła*; *widział* + *by* + *ch*) i potwierdzić połączenie ich w jedną formę analityczną. Narzędzie do anotacji na podstawie wprowadzonych wcześniej reguł określa czas lub tryb, a także przenosi wartości liczby, osoby i rodzaju z wartości kategorii przypisanych podczas anotacji podstawowej, by umożliwić jeszcze bardziej precyzyjne przeszukiwanie materiału. Kolejność elementów może być dowolna. Druga anotacja to zatem – na poziomie technicznym – nadanie pewnej etykiety, tagu formom syntetycznym lub analitycznym, tworzącym w dawnym języku formy czasów lub trybów, by umożliwić ich wyszukanie i analizę.

W poniższej tabeli zestawiamy wprowadzone do narzędzia reguły. Odzwierciedlają one wszystkie zaobserwowane w materiale sposoby budowania czasu lub trybu (opisane w części 3. *Formy czasu i trybu w staropolszczyźnie*). W trakcie anotacji reguły były na bieżąco aktualizowane.

Tabela 1. Reguły drugiej anotacji

Czasy i tryby	Budowa	Schemat	Liczba	Osoba	Rodzaj	Przykład
CZAS TERAŹNIEJSZY (tag: praesens)	forma teraźniejsza	praes	z praes	z praes	nie dotyczy	chodzicie, czekasz, działają
	aglutynant BYĆ	aglt	z aglt	z aglt	nie dotyczy	są, niewi-nieśm, dokądesmy
	forma teraźniejsza + aglutynant BYĆ	praes + aglt	z aglt	z aglt	nie dotyczy	gdys jest, jaciem jest
CZAS PRZYSZŁY (tag: futurum)	forma przyszła prosta	fut_simp	z fut_simp	z fut_simp	nie dotyczy	nawyką, obaczysz
	pseudoimiesłów + wykładnik czasu przyszłego BYĆ	praet + fut	z fut	z fut	z praet	będzie naśladował
	bezokolicznik + wykładnik czasu przyszłego BYĆ	inf + fut	z fut	z fut	nie dotyczy	będą płakać
CZAS PRZESZŁY (tag: praeteritum)	aoryst	aor	z aor	z aor	nie dotyczy	by
	pseudoimiesłów + aglutynant BYĆ	praet + aglt	z praet	z aglt	z praet	zstąpiłem, cierpiałem, iżeś uzdrowiał
	pseudoimiesłów + aglutynant aorystu BYĆ	praet + aglt_aor	z praet	z aglt_aor	z praet	abych ucieszyli
	pseudoimiesłów	praet	z praet	zawsze: TER	z praet	baczył, dzierżała
	aglutynant aorystu BYĆ	aglt_aor	z aglt_aor	aglt_aor	nie dotyczy	bych
CZAS ZAPRZESZŁY (tag: plusquamperfectum)	pseudoimiesłów + wykładnik czasu zaprzeczonego BYĆ	praet + plusq	z praet	z plusq	z praet	byli wybrali, zaćmiło było
	pseudoimiesłów + wykładnik czasu zaprzeczonego BYĆ + aglutynant aorystu BYĆ	praet + plusq + aglt_aor	z praet	z plusq lub z aglt_aor	z praet	bych był umarł
	pseudoimiesłów + aglutynant BYĆ + wykładnik czasu zaprzeczonego BYĆ	praet + aglt + plusq	z praet	z aglt	z praet	abych pożywał

Czasy i tryby	Budowa	Schemat	Liczba	Osoba	Rodzaj	Przykład
TRYB PRZYPUSZCZAJĄCY (tag: conditionalis)	pseudoimiesłów + aglutynant trybu przypuszczającego BY	praet + aglt_cond	z praet	zawsze: TER	z praet	by osądził, odpuściłby
	pseudoimiesłów + aglutynant trybu przypuszczającego BY + aglutynant BYĆ	praet + aglt_cond + aglt	z praet	z aglt	z praet	byście wiedzieli, odjęlibysmy
	pseudoimiesłów + aglutynant trybu przypuszczającego BY + aglutynant aorystu BYĆ	praet + aglt_cond + aglt_aor	z praet	z aglt_aor	z praet	bych usłyszała
TRYB ROZKAZUJĄCY (tag: imperativus)	rozkaznik	impt	z impt	z impt	nie dotyczy	nawiedzaj, każcie
	forma terażniejsza + partykuła	praes + qub	z praes	z praes	nie dotyczy	niechać mowi, ać chowa
	forma przyszła prosta + partykuła	fut_simp + qub	z fut_simp	z fut_simp	nie dotyczy	niecha wyjmę, niechaj pojdzie

Źródło: opracowanie własne.

3. Formy czasu i trybu w staropolszczyźnie

3.1. Czas terażniejszy (*praesens*)

Czas terażniejszy najczęściej występuje w formach syntetycznych, w większości wypadków tworzy go forma terażniejsza czasownika (np. *Moj miły synu, wina **niedostaje*** ŻPK25r/29–30; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **niedostaje** praes sg:ter NIEDOSTAWAĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **niedostaje** praesens). Może być też tworzony za pomocą aglutynantu BYĆ (np. *Jam **Samaranka albo poganka*** RP234/13; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **m** aglt sg:pri BYĆ; komentarz drugiej anotacji: **m** praesens). Rzadkie są formy analityczne z posiłkowym czasownikiem *być*, nazywanym w narzędziu *Apocrypha* aglutynantem BYĆ (np. *bardzo wiele [...] **jest sie czci*** HTK207r/16; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **jest** aglt sg:ter BYĆ, **czci** praes sg:ter CZYŚĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **jest czci** praesens).

3.2. Czas przyszły (*futurum*)

Czas przyszły, podobnie jak współcześnie, tworzony był na trzy sposoby. Podstawowa jego postać to forma przyszła prosta, w tradycyjnej gramatyce byłby to czas teraźniejszy czasownika dokonanego (zob. Klemensiewicz et al. 1981: 374–375) (np. *siostra moja uboga jest*, **zostanie** w *zasromaniu* ŻPJK25r/30–31; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **zostanie** fut_simp sg:ter ZOSTAĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **zostanie** futurum).

Może też być stworzony za pomocą konstrukcji złożonej z wykładnika czasu przyszłego BYĆ oraz bezokolicznika (np. *będzie ji czcić ociec moj* RP467/2; komentarz pierwszej anotacji: **będzie** fut sg:ter BYĆ, **czcić** inf CZCIĆ; komentarz drugiej anotacji: **będzie czcić** futurum) lub z wykładnika czasu przyszłego BYĆ i pseudoimiesłowu (np. *tenci będzie krzcił Duchem Świętym* RP193/15–16; komentarz pierwszej anotacji: **będzie** fut sg:ter BYĆ, **krzcił** praet sg:m:agl KRZCIĆ; komentarz drugiej anotacji: **będzie krzcił** futurum).

3.3. Czas przeszły (*praeteritum*)

Czas przeszły w staropolszczyźnie tworzony był na wiele sposobów (zob. ibid.: 367–373). W materiale pojawiają się nieliczne formy aorystu (np. *na pamięć luda żydowskiego, który by z niewolstwa wybawion* SCh82v/2–3; komentarz pierwszej anotacji: **by** aor sg:ter BYĆ; komentarz drugiej anotacji: **by** praeteritum)³. Podstawową formą czasu przeszłego jest nieaglutynowany pseudoimiesłów w liczbie pojedynczej lub mnogiej (np. *A tu Pan Jezus krzest ustawił* ŻPJK22v/35–36; komentarz pierwszej anotacji: **ustawił** praet sg:m:nagl; komentarz drugiej anotacji: **ustawił** praeteritum).

Ponadto czas przeszły mógł być złożony z pseudoimiesłowu aglutynowanego i aglutynantu BYĆ, wywodzącego się z posiłkowego czasownika *być*⁴ (np. *baczyłem*

3 W wyszukiwarce nie pojawiają się odtworzone przez Wacława Twardzika (Rzepka, Twardzik 1997) formy aorystyczne. Wynika to z podjętych wcześniej decyzji o nieodtworzeniu domniemanego tekstu wcześniejszego (więcej o tym, co uznajemy za „niewątpliwy” błąd, zob. Rojszczak-Robińska 2023). Przykładowo w tym miejscu RP (emocjonalny zwrot narratora do Judasza) zapis „a za bysmy” Twardzik poprawił na formę aorystyczną: *Być niebo i anjeły, ludzi i ziemię, morze i wszystko, co w nich jest, mogli dać, azabyszę syna bożego, w ktoremże to są wszystkie skarby mądrości i nauki skryte, kupić mogli?* (RP512/20–25). Wiemy, że miejsca silnie nacechowane retorycznie, jak to, charakteryzują się też czasami niezgodnością liczby, osoby czy rodzaju, a także zmianą perspektywy – z postaci działającej na narratora, który tu wypowiada się w imieniu całej społeczności, dlatego zdecydowaliśmy o wprowadzeniu następującej transkrypcji: *By-ć niebo i anjeły, ludzi, ziemię, morze i wszystko, co w nich jest, mogli dać, aza bysmy syna Bożego, w ktoremże to są wszystkie skarby mądrości i nauki skryte, kupić mogli?*

4 Por. staropolską odmianę atematycznego czasownika *być*: *jeśm, jeś, jeść||jest||je, jeśmy, jeście, są* (zob. Klemensiewicz et al. 1981: 363).

na prawicę i widziałem RP660/12–16; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **baczył** praet sg:m:agl BACZYĆ, **em** aglt sg:pri BYĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **baczył em** praeteritum)⁵. Formy tego typu mogą być zrosnięte lub nie, a szyk elementów tworzących formę może być dowolny. W naszym materiale obecne są prawie wszystkie zaobserwowane przez gramatyków języka polskiego fazy „procesu wątlenia form słowa posiłkowego i przeobrażenia się ich w ruchome końcówki” (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 371). Badacze wymieniają następujące fazy (w nawiasach podajemy przykłady z apokryfów):

- 1. os. l. poj. – słowo posiłkowe ma postać *-eśm* lub *-śm* (np. *wiedział eśm, strzegłemśm, tośm wzjawił*) bądź słowo posiłkowe redukuje się do *-em* lub *-m* (jak współcześnie) (np. *przyszedłem*),
- 2. os. l. poj. – słowo posiłkowe skraca się do *-eś* lub *-ś* (np. *jeś stworzył, przykazałeś, gdyś ty oświcił*),
- 3. os. l. poj. – słowo posiłkowe jest opuszczone (np. *bywała, chciało*),
- 1. os. l. mn. – słowo posiłkowe skraca się do *-smy* (np. *widzieliśmy, abysmy mieli, cosmy widzieli*),
- 2. os. l. mn. – ze skróconą formą słowa posiłkowego *-ście* (np. *słyszeliście, byście widzieli*),
- 3. os. l. mn. – bez słowa posiłkowego (np. *drżały, karmili*),
- 1. os. l. podw. – słowo posiłkowe o skróconej postaci *-swa* (np. *wiernieswa sobie pospołu służyła*),
- 2. os. l. podw. – słowo posiłkowe o skróconej postaci *-sta* (nie występuje w apokryfach),
- 3. os. l. podw. – słowo posiłkowe skraca się do *-sta* (np. *poczęlasta, abysta siadła*).

Szczególnie dla trzeciej osoby widoczna jest różnorodność budowania form czasu przeszłego. Obok siebie funkcjonują formy z opuszczonym słowem posiłkowym *jest, są* (np. *i **poszedł** z Betaniję do Jeruzalem* RD34/17–18) oraz formy z towarzyszącym pseudoimiesłowowi czasownikiem posiłkowym (np. ***padł jest** na ziemię* RD184/8).

W staropolskich apokryfach występują także formy skonstruowane z pseudoimiesłowu i aglutynantu aorystu BYĆ (np. *Gdzie chcesz, **bychmy nagotowali*** RP520/9–10; pierwsza anotacja: **chmy** aglt_aor pl:pri BYĆ, **nagotowali** praet pl:m:agl NAGOTOWAĆ; druga anotacja: **chmy nagotowali** praeteritum). Formy te powstały pod wpływem form trybu przypuszczającego i typowe są dla zabytków XVI w. (zob. *ibid.*: 372).

5 W tej sytuacji formy pseudoimiesłowu podczas pierwszej anotacji mają przypisaną wartość agl z uwagi na konieczność sklejania ich z odpowiednią końcówką osobową w czasie przeszłym. Z technicznego punktu widzenia, w procesie obu anotacji, konieczne było wydzielenie podziału w obrębie już zaglutynowanej w systemie formy czasu przeszłego (podczas pierwszej anotacji – *baczył|em*), a następnie ponowne jej połączenie (podczas drugiej anotacji) do syntetycznej formy *baczyłem*.

3.4. Czas zaprzeszły (*plusquamperfectum*)

W tworzeniu form czasu zaprzeszłego, z natury analitycznych, biorą udział pseudoimiesłowcy oraz wykładniki czasu zaprzeszłego, które przybierają formy posiłkowego czasownika *być* trzeciej osoby czasu przeszłego *był, była, było, byli, były*, np. *ktorzyż sie zesзли byli* SCh59v/5-6. Podczas drugiej anotacji z połączenia wartości przypisanych określonym elementom konstrukcji zaprzeszłej w pierwszej anotacji (tj. **zesзли** praet pl:m:agl ZEJŚĆ, **byli** plusq pl:ter:m BYĆ) otrzymujemy formę *plusquamperfectum* na anotacji drugiej (**zesзли byli** plusquamperfectum), bez względu na szyk elementów w konstrukcji (por. *owcę moję, która była zginęła* RP385/1-2; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **była** plusq sg:ter:f BYĆ, **zginęła** praet sg:f:agl ZGI-NAĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **była zginęła** plusquamperfectum).

Analityczne formy zaprzeszłe przybierać mogą postać trójelementową, analogicznie łączoną na drugiej anotacji w jedną konstrukcję – np. *mistrzowie i licermiecy zesзли się są byli* SCh57r/20, gdzie w pierwszej anotacji przypisane są następujące wartości poszczególnym jej składnikom: **zesзли** praet pl:m:agl ZEJŚĆ, **są** aglt pl:ter BYĆ, **byli** plusq pl:ter:m BYĆ, dając na drugiej anotacji jedną z możliwych konstrukcji czasu przeszłego: **zesзли są byli** praeteritum. Konstrukcje tego typu⁶, oprócz połączenia pseudoimiesłowu z aglutynantem BYĆ oraz wykładnikiem czasu zaprzeszłego BYĆ, mogą także powstawać w wyniku połączeń pseudoimiesłowu z wykładnikiem czasu zaprzeszłego i aglutynantem aorystu BYĆ – np. *Bych ja była Bożej woli nie folgowała, tego zastępu [...] nie miałabych była w niebie* ŻSA21r/2-5; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **ch** aglt_aor sg:pri BYĆ, **była** plusq sg:ter:f BYĆ, **folgowała** praet sg:f:agl FOLGOWAĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **ch była folgowała** plusquamperfectum.

3.5. Tryb rozkazujący (*imperativus*)

Tryb rozkazujący w staropolszczyźnie może mieć formę syntetycznych rozkazników typu *idzi, grzesz, pamiętaj, naśladujmy, oczekawajcie*. Wśród nich nadal widoczne jest mieszanie form z wygłosowym *-i* albo *-y* bądź bez nich. Co ciekawe, w wypadku niektórych czasowników znacznie częstsze są formy stare (np. *idzi* – 38 poświadczeń, *idź* – 8 poświadczeń). Staropolskie apokryfy zachowały także rzadką już w XVI w. formę trzeciej osoby równą drugiej osobie np. *Ale tako bądź wasza mowa* RP269/15-16 (por. *ibid.*: 377).

Formy analityczne trybu rozkazującego tworzą konstrukcje wyrażone formą czasu teraźniejszego lub formą przyszłą prostą i partykułą tworzącą formy trybu *niechaj*,

6 Tego typu konstrukcje, gdy dotyczą trzeciej osoby, uważane są przez niektórych gramatyków za formy pełniące funkcję czasu przeszłego (zob. *ibid.*: 373).

niechać, niech, ać (np. **niechaj ogarnie** *skruszone a pokorne serce moje* ŻPK55br/18; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **niechaj** qub NIECHAJ, **ogarnie** fut_simp sg;ter OGARNAĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **ogarnie** futurum; *Rozwiążcież ji, ać chodzi* RP439/11; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **ać** qub AĆ, **chodzi** praes sg;ter CHODZIĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **ać chodzi** imperativus). Apokryfy prezentują wszystkie opisywane przez gramatyków stadia rozwoju tych form: z partykułą *ać* (4 poświadczenia), z partykułą *niechaj* (45), ze skróconym *niech* (1), ze ściągniętymi *niechaj* + *ać* i uproszczonymi do *niechać* (25) (por. ibid.: 377–378).

3.6. Tryb przypuszczający (*conditionalis*)

Formy trybu przypuszczającego zawsze są złożone, mogą być zbudowane z dwóch lub trzech elementów. Najczęściej tworzą je pseudoimiesłów i aglutynant trybu przypuszczającego BY⁷. Częstka *-by* jest ruchoma (np. *ktory by miał sto owiec a straciłby jedną z onych owiec* RP384/14–15; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **by** aglt_cond BY, **miał** praet sg:m:agl MIEĆ, **stracił** praet sg:m:agl STRACIĆ, **by** aglt_cond BY; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **by miał** conditionalis, **stracił by** conditionalis).

Formy trybu przypuszczającego inne niż trzecia osoba liczby pojedynczej lub mnogiej mają dodatkowo wykładnik końcówki osobowej, tj. aglutynant BYĆ lub aglutynant aorystu BYĆ (np. *nigdy byś Judaszowi nie dowierzała* ŻPK52r/14; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **by** aglt_cond BY, **ś** aglt sg:sec BYĆ, **dowierzała** praet sg:f:agl DOWIERZAĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **by ś dowierzała** conditionalis; *przez którą byśmy ten świat przemogli* RP689/11–12; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **by** aglt_cond BY, **śmy** aglt pl:pri BYĆ, **przemogli** praet pl:m:agl PRZEMOC; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **byśmy przemogli** conditionalis).

W formach pierwszej osoby trybu przypuszczającego (zarówno w liczbie pojedynczej, jak i mnogiej) wykładnikiem osobowości dużo częściej był aglutynant aorystu BYĆ, występujący w formach: *-ch*, *-chmy*, *-chom* (np. *Moglibychom tako uczynić* RP588/7; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **mogli** praet pl:m:agl MOC, **by** aglt_cond BY, **chom** aglt_aor pl:pri BYĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **mogli by chom** conditionalis; *Panie miły, radzi bychmy widzieli Jesukrysta* RP466/10–11; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **by** aglt_cond BY, **chmy** aglt_aor pl:pri BYĆ, **widzieli** praet pl:m:agl WIDZIEĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **by chmy widzieli** conditionalis).

7 W klasycznej gramatyce partykuła trybu przypuszczającego.

Jako tryb przypuszczający nie są anotowane te zdania, w których wykładnikami wypowiedzenia warunkowego są tylko spójniki lub partykuły (Pisarkowa 1984: 196) – np. *Aczby wam kto co mowił, rzeczenie, iż Pan tego potrzebuje* RD4/10–11, *O wierna duszo, gdyby cz<t>ła o świętym Jeronimie* ŻPK1v/7⁸.

4. Wyszukiwarka „Czas i tryb”

Na stronie *Staropolskie apokryfy Nowego Testamentu* obok wyszukiwarki form gramatycznych dostępna jest osobna wyszukiwarka „Czas i tryb”, dzięki której możliwe jest znalezienie form czasu i trybu niezależnie od tego, jak one są zbudowane. Korzystając z tej wyszukiwarki, można znaleźć w staropolskich apokryfach formy odpowiednio: **czasu teraźniejszego, czasu przeszłego, czasu zaprzeszłego, czasu przyszłego, trybu rozkazującego, trybu przypuszczającego**⁹. W ramach każdego z nich możliwe jest przeszukiwanie materiału po określonych konstrukcjach (które omówiliśmy powyżej). Dodatkowo materiał może być przeszukiwany po kategorii liczby, osoby, rodzaju lub po lemacie. W ten sposób możliwe do znalezienia są np. wszystkie obecne w materiale formy czasu przeszłego, jak i te złożone tylko z praeteritum i aglutynantu aorystu w pierwszej osobie liczby pojedynczej czy wszystkie formy czasu, które tworzy czasownik *mieć*. Ponadto można ograniczyć wyniki wyszukiwania do jednego tekstu.

5. Kategoria aglutynacji

Przyjęliśmy za innymi korpusami, że aglutynacja jest kategorią gramatyczną właściwą tylko pseudoimiesłowowi, mimo że części będące wyznacznikami aglutynacji nie mają swojego ściśle określonego miejsca, są ruchome. Inaczej jednak rozumiemy samą kategorię aglutynacji. Narodowy Korpus Języka Polskiego (dalej: NKJP) przyjął następujące rozstrzygnięcia:

Niektóre formy niektórych pseudoimiesłowów mają także morfologiczną kategorię aglutynacyjności np. **nieść**: *niosł*- alg, *niósł* nagl. Kategorii aglutynacyjności nie mają

- 8 Wiemy, że kształtowanie się takich spójników było procesem. Decyzję dotyczącą pisowni łącznej albo rozdzielnej części *-by* z innymi wyrazami podejmowaliśmy na etapie sporządzania transkrypcji materiału staropolskiego (zob. *Przyjęte rozwiązania edytorskie* na stronie *Staropolskie apokryfy Nowego Testamentu*) w zależności od tego, czy tworzyła ona nierozdzielny całość z nimi (np. *aczby* conj, *acz by* conj + aglt_cond).
- 9 Jeśli tryb przypuszczający występuje w analitycznej formie czasu zaprzeszłego (np. *przepadliby byli*, gdzie: *przepadli* praet, *by* aglt_cond, *byli* plusq), w wyszukiwarce wystąpi osobno konstrukcja czasu (*przepadli byli*) i konstrukcja trybu (*przepadliby*).

natomiast formy niezróżnicowane ze względu na możliwość dołączenia aglutynantu, np. *niosła czy czytał* (Szałkiewicz, Przepiórkowski 2012: 76).

Takie traktowanie aglutynacji w odniesieniu do staropolszczyzny, w której nie ma jeszcze rozróżnienia *o – ó*, jest niefunkcjonalne. Z tego względu o wartości tej kategorii decyduje każdorazowo kontekst składniowy. By uniknąć utożsamiania naszego rozumienia tej kategorii z wcześniej funkcjonującymi w polskim językoznawstwie korpusowym, przyjęliśmy nieco zmienione nazwy wartości kategorii, tj. aglutynowany i nieaglutynowany (w KorBa, NKJP: aglutynacyjny, nieaglutynacyjny). Jako nieaglutynowane anotujemy tylko te pseudoimiesłowow, które samodzielnie tworzą formę czasu przeszłego (np. *cirpiał, dzierżeli, uszła*), a jako aglutynowane te, które by stworzyć formę czasu lub trybu, łączą się z innym elementem (np. *brał|em, chciała jest, -eś skrył, żałowali|ście*). Każdemu pseudoimiesłowowi w procesie anotacji gramatycznej została przypisana jedna z tych wartości. Aglutynacja nie przyjmuje wartości *o* (nie dotyczy) ani *X* (nie można określić) (o tych nowych wartościach kategorii zob. Rojszczak-Robińska et al. 2023).

5.1. Trudności z anotacją kategorii aglutynacji

5.1.1. Łączenie pseudoimiesłowu z aglutynantem

Wskazanie wartości kategorii aglutynacji nie zawsze jest łatwe, np. gdy mamy do czynienia z szeregiem pseudoimiesłowów, a w ich towarzystwie pojawia się tylko jeden aglutynant. Każde z takich zdań interpretujemy oddzielnie. Decydujące są np. odległość form od siebie, a także sposób ich połączenia. Gdy imiesłow występuje jeden za drugim oraz są połączone spójnikowo, zakładamy, że jeden aglutynant lub wykładnik obsługuje dwa elementy (lub więcej), np. *abyście jedli i pili, baczyl|em i wejrzał, abyście nie weszli w pokusę ani się poddali*. Natomiast jeśli pseudoimiesłow są od siebie znacznie oddalone, aglutynant łączony jest z sąsiadującym najbliżej pseudoimiesłowem (np. *Iżel|ś nigdy ni miała w obyczaju, aby tako rano biegła albo wychodziła z domu* RP747/14–17; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: *ś* aglt sg:sec BYĆ, *miała* praet sg:f:agl MIEĆ, *biegła* praet sg:f:nagl BIEĆ, *wychodziła* praet sg:f:nagl WYCHODZIĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: *ś* miała praeteritum, *biegła* praeteritum, *wychodziła* praeteritum). Istnieją niemniej przypadki, gdy pomimo bliskości wystąpienia aglutynantu i pseudoimiesłowów zakładamy, że aglutynant łączy się tylko z jednym z nich. Możliwe jest przecież, że dwie konstrukcje odpowiadają różnym czasom lub trybom i tylko są po sobie wymienione, jak w przykładzie *padła jest i rzekła* Sch65v/3–4 (komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: *padła* praet sg:f:agl PAŚĆ, *jest* aglt sg:ter BYĆ, *rzekła* praet sg:f:nagl RZEC; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: *padła jest* praeteritum, *rzekła* praeteritum). Badacze staropolszczyzny często zwracali uwagę na to, że następstwo czasów

w tekstach staropolskich było wyrażane w różny sposób, m.in. przez zestawienie obok siebie form złożonych i niezłożonych¹⁰. Należy więc podkreślić, iż decyzje te zależne są nie tylko od umiejscowienia tych elementów, ale przede wszystkim od semantyki zdania i interpretacji syntaktycznej każdego wypowiedzenia. Mają one konsekwencje techniczne w postaci pojawienia się na drugiej anotacji takich, a nie innych konstrukcji czasu i trybu oraz ich wartości kategorii (zob. część 2. *Działanie drugiej anotacji*). Z tego też względu, a także z uwagi na to, że samodzielny pseudoimiesłów na drugiej anotacji ma zawsze przypisaną wartość trzeciej osoby, zdecydowaliśmy o każdorazowym łączeniu na drugiej anotacji tych aglutynantów, które niosą dodatkowe informacje o osobie lub liczbie (np. *My mamy zakon a podług zakona przywiedli|smy ji k tobie i podali w twoje ręce* RP774/25–775/2; komentarz gramatyczny pierwszej anotacji: **przywiedli** praet pl:m:agl PRZYWIEŚĆ, **smy** aglt pl:pri BYĆ, **podali** praet pl:m:agl PODAĆ; komentarz gramatyczny drugiej anotacji: **przywiedli smy** praeteritum, **smy podali** praeteritum).

5.1.2. Aglutynanty w towarzystwie imiesłów lub bezokoliczników

W materiale zaobserwowano miejsca, w których aglutynantu nie można połączyć z żadnym innym elementem zdania. Tak jest, gdy pojawia się on w towarzystwie np. imiesłowu biernego (np. *mian by wezwan być* HTK217v/19) lub w konstrukcjach bezosobowych typu *długo by powiadać* (np. HTK165r/4). Wynika to z decyzji o nieanotowaniu na drugiej anotacji m.in. orzeczeń imiennych (np. *To błogosławione plemię będzie już poświęcono w żywocie swej matki* RP3/17–19)¹¹ czy złożonych form wyrażających rozpoczęcie akcji (np. *pocznie Boga wszechmogącego wzywać ze łzami* RP54/13–14)¹².

10 O wyrażaniu następstwa czasów przez stosowanie złożonych i niezłożonych form czasu przeszłego wspomina Aleksandra Deskur w pracy doktorskiej przygotowywanej w ramach projektu (Deskur). Tytuł pracy: *Badanie śladów języka pierwotnie oralnego w tekstach staropolskich. Na materiale apokryfów Nowego Testamentu*. Zob. też: Krążyńska, Twardzik 1994.

11 W tym zdaniu czasownik *będzie* podczas pierwszej anotacji został sklasyfikowany jako forma przyszła prosta (*będzie fut_simp sg:ter BYĆ*), zaś imiesłów został przypisany właściwej klasie ppas (*poświęcono ppas sg:nom:n POŚWIĘCIĆ*). W tej sytuacji na drugiej anotacji powtórzono jedynie formę *będzie* jako przykład formy czasu przyszłego (*będzie futurum*).

12 W konstrukcjach tego typu każdy z elementów ma przypisane wartości właściwe pierwszej anotacji (*pocznie fut_simp sg:ter POCZAĆ*, *wzywać inf WZYWAĆ*), zaś osobowa forma czasownika *począć* zostaje powtórzona na drugiej anotacji i otrzymuje komentarz *futurum* (*pocznie futurum*).

5.1.3. Nadmiarowość elementów

Ponadto poświadczane są w tekstach przykłady występowania w jednym zdaniu dwóch aglutynantów i jednego pseudoimiesłowu, np. *O Panie Jezu Kryste, synu Boga żywego, jenżeś godziny jutrzeźnej dla mnie nędznego, grzesznego człowieka, gdy sie już twoja przybliżała męka, bać sie a smutnym być raczyłeś* ŻPK62v/27–30.

Zauważono, że taka nadmiarowość jest typowym zjawiskiem w staropolskich tekstach religijnych (apokryfach i kazaniach) (np. Ziółkowska 2016; Rojszczak-Robińska 2020). Może ona pełnić funkcję stylistyczną lub wynikać z rozbicia struktury składniowej tekstu, np. *Siodmego dnia skały sie będą – jedna o drugą – będą sie tłu[s]c* RP479/4–6. W takiej sytuacji tylko jeden z wykładników czasu przyszłego złożonego (forma trzeciej osoby liczby mnogiej czasownika BYĆ) wchodzi w skład konstrukcji na drugiej anotacji.

Bardzo interesujące zjawisko obserwujemy w następującym fragmencie HTK: *Iże trzy krole trzykroć nalezieni, ktore chwali Kolonia, nigdy mieśca nie przemienią ani zasie się są wrocą drogą jinną* HTK259v/2–5. W zdaniu nadrzędnym użyty został czasownik *wrócić się* w formie czasu przyszłego prostego. Obecny w tym wypowiedzeniu aglutynant BYĆ w trzeciej osobie liczby mnogiej nie pełni zatem żadnej funkcji w zdaniu¹³.

Podsumowanie

Współczesne sposoby opisu języka polskiego nie są wystarczające do analizy staropolskich tekstów. Nie da się bowiem zastosować najnowszych modeli gramatycznych i terminologii w odniesieniu do języka apokryfów. Badacz, operując na materiale dawnym, musi mieć świadomość, że ówczesne granice między klasami gramatycznymi były płynne. Wynika to z tendencji rozwojowych języka, w tym nasilenia procesów modyfikacyjnych w obrębie koniugacji. W tamtym okresie część kategorii dopiero się kształtowała lub zanikała, niektóre paradygmaty stabilizowały

13 Bardzo prawdopodobne, że mamy do czynienia z nieudaną kalką łacińskiej strony biernej. W źródle tego fragmentu czytamy: *Numquam locum mutaturi/ Nec ut olim reversuri/ Sunt per viam aliam* HTR cap. XLVI. W tekście wyjściowym, jak wspomniano, zastosowano dwukrotnie stronę bierną opartą na czasowniku *sum* w trzeciej osobie liczby mnogiej (*sunt*) oraz formach bezokolicznika strony biernej: *mutaturi* i *reversuri*. Pierwsza została przełożona jako czasownik w formie czasu przyszłego *przemienią*. Druga zaś została oddana w staropolszczyźnie formą *się są wrocą* – nieodnotowaną przez gramatyki historyczne języka polskiego. Z powodu wprowadzenia słowa posiłkowego *są*, obecnego w odpowiadającym fragmencie źródła, tłumacz stworzył zdanie niejednolite pod względem użytych czasów gramatycznych. Mogło to wynikać z linearnego przekładania tekstu źródłowego – jak zapisano wyżej, w HTR dwa pierwsze wersy kończą się formą bezokolicznika strony biernej, zaś trzeci zaczyna się czasownikiem posiłkowym. W HTK na granicy wersów zapisano *zasie się | są wrocą*.

się. Po analizie przemian w zakresie fleksji werbalnej podjęliśmy decyzję o niewyróżnianiu na liście klas i kategorii czasownika jako ogólnej klasy, z przypisanymi kategoriami czasu i trybu. Uwzględniliśmy również fakt, że niektóre formy czasu i trybu do dziś są budowane konstrukcjami, a ruchome aglutynanty łączą się z różnymi klasami. Z tego właśnie powodu zaprojektowanie zarówno wyszukiwarek, jak i przebiegu samej anotacji gramatycznej wymagało odmiennych niż np. w KorBa czy NKJP rozstrzygnięć w zakresie granic klas i kategorii. Naszym zamierzeniem było bowiem pogodzenie ograniczeń związanych ze specyfiką staropolszczyzny z możliwością wyszukiwania w narzędziu form czasu i trybu.

W efekcie niezbędne okazało się wprowadzenie rozwiązania niedostępnego w innych wyszukiwarkach korpusowych, czyli drugiej anotacji. Dzięki niej możliwe jest wyszukiwanie także form złożonych, których elementy są od siebie znacznie oddalone. Badania prowadzone w trakcie anotacji pokazały, że teksty staropolskich apokryfów doskonale dokumentują kształtowanie się polskiej fleksji werbalnej. W zgromadzonym materiale obecne są prawie wszystkie notowane przez gramatyki historyczne sposoby budowania konstrukcji czasów i trybów, zarówno te rzadkie jak aorysty, jak i te w XVI w. dopiero się rodzące.

Skróty

praes – czas teraźniejszy, fut_simp – czas przyszły, aor – aoryst, impt – tryb rozkazujący, inf – bezokolicznik, fut – wykładnik czasu przyszłego, plusq – wykładnik czasu zaprzeszczonego, aglt – aglutynant, aglt_aor – aglutynant aorystu, aglt_cond – aglutynant trybu przypuszczającego, pred – predykatyw, obl – formy winien/powinien, praet – pseudoimiesłów, qub – partykuła, ppas – imiesłów bierny, agl – aglutynowany, nagl – nieaglutynowany, praes sg:ter – czas teraźniejszy, liczba pojedyncza, osoba trzecia, aglt sg:pri – aglutynant, liczba pojedyncza, osoba pierwsza, aglt sg:ter – aglutynant, liczba pojedyncza, osoba trzecia, fut_simp sg:ter – czas przyszły, liczba pojedyncza, osoba trzecia, fut sg:ter – wykładnik czasu przyszłego, liczba pojedyncza, osoba trzecia, aglt_aor pl:pri – aglutynant aorystu, liczba mnoga, osoba pierwsza, praet pl:m:agl – pseudoimiesłów, liczba mnoga, rodzaj męski, aglutynowany, ppas sg:nom:n – imiesłów bierny, liczba pojedyncza, mianownik, rodzaj nijaki, plusq pl:ter:m – wykładnik czasu zaprzeszczonego, liczba mnoga, osoba trzecia, rodzaj męski, aglt pl:ter – aglutynant, liczba mnoga, osoba trzecia, aglt_aor sg:pri – aglutynant aorystu, liczba pojedyncza, osoba pierwsza, plusq sg:ter:f – wykładnik czasu zaprzeszczonego, liczba pojedyncza, osoba trzecia, rodzaj żeński, praet sg:f:agl – pseudoimiesłów, liczba pojedyncza, rodzaj żeński, aglutynowany, aglt sg:sec – aglutynant, liczba pojedyncza, osoba druga, praet sg:m:nagl – pseudoimiesłów, liczba pojedyncza, rodzaj męski, nieaglutynowany, praet sg:m:agl – pseudoimiesłów, liczba pojedyncza, rodzaj męski, aglutynowany.

Literatura

- APOCRYPHA: D. Rojszczak-Robińska et al. (red.), *Staropolskie apokryfy Nowego Testamentu*, [on-line:] apocrypha.amu.edu.pl (dostęp: 15 V 2023).
- DESKUR A., *Badanie śladów języka pierwotnie oralnego w tekstach staropolskich. Na materiale apokryfów Nowego Testamentu* (praca doktorska w przygotowaniu).
- DESKUR A., NOWAK-PASTERSKA E., ROJSZCZAK-ROBIŃSKA D., STELMACH W., WISMONT M., ZALEJARZ K., ZIÓŁKOWSKA O., 2022, *Anotacja gramatyczna tekstu staropolskiego – problemy i wyzwania*, „LingVaria” nr 2 (34), s. 163–180, <https://doi.org/10.12797/LV.17.2022.34.11>.
- KLEMENSIEWICZ Z., LEHR-SPLAWIŃSKI T., URBAŃCZYK S., 1981, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. 4, Warszawa.
- KorBa: *Elektroniczny Korpus Tekstów Polskich XVII i XVIII w. (do 1772 r.)*, [on-line:] korba.edu.pl (dostęp: 15 V 2023).
- KRĄŻYŃSKA Z., TWARDZIK W., 1994, *Spójniki „a” oraz „i” w Rozmyślaniu przemyskim*, „Slavia Occidentalis” t. 51, s. 49–63.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego*, praca zbiorowa, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa 2012.
- NKJP: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, [on-line:] nkjp.pl (dostęp: 15 V 2023).
- PISARKOWA K., 1984, *Historia składni języka polskiego*, Wrocław.
- ROJSZCZAK-ROBIŃSKA D., 2020, *Strategies for Quoting the Holy Scriptures in the Old Polish Biblical-Apocryphal Narrations*, „Scrinium” 16, s. 271–291, <https://doi.org/10.1163/18177565-00160A26>.
- ROJSZCZAK-ROBIŃSKA D., 2023, *Tekst staropolski: między autorem a badaczem. Czym jest „niewątpliw” błąd w staropolskim tekście?*, [w:] A. Słoboda, M. Kuźmicki (red.), *Staropolskie Spotkania Językoznawcze 4. Język staropolskich tekstów. Nowe odczytania, analizy, interpretacje*, Poznań, s. 153–181.
- ROJSZCZAK-ROBIŃSKA D., WISMONT M., ZALEJARZ K., DESKUR A., NOWAK-PASTERSKA E., 2023, *Specyfika staropolszczyzny a anotacja gramatyczna. O potrzebie nowych wartości kategorii*, „LingVaria” nr 1 (35), s. 99–111, <https://doi.org/10.12797/LV.18.2023.35.07>.
- RZEPKA W.R., TWARDZIK W., 1997, *Archaizmy fleksyjne w Rozmyślaniu przemyskim*, cz. 3, „Język Polski” LXXVII, s. 41–46.
- SZAŁKIEWICZ Ł., PRZEPIÓRKOWSKI A., 2012, *Anotacja morfoskładniowa*, [w:] A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, Warszawa, s. 59–96.
- ZIÓŁKOWSKA O., 2016, *Specyfika języka „Rozmyślań dominikańskich” w świetle składni i leksyki*, Poznań.

Old Polish Language Specificity and Grammatical Annotation: Tense and Mood Categories Abstract

This article is dedicated to the grammatical annotation of Old Polish texts. The problem with the annotation of tense and mood in medieval texts has been discussed. It results from the absence of the verb as a grammatical class, the varied ways of constructing the forms of tense and mood, and the mobility of the elements of these forms. Due to the difficulties related to the material studied, as

well as technical issues, it was necessary to implement an additional level of annotation. The article discusses the rules of the second annotation, and identifies forms and constructions that are problematic to interpret in grammatical and syntactical basis. Differences in the way of understanding of agglutination category have been shown (in relation to other corpora of historical and contemporary texts). The work on the preparation of the “Tense and Mood” search engine has demonstrated that Old Polish apocryphal texts document the development of Polish verbal inflection.